

Els jaciments romans de l'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà)

JOSEP CASAS I GENOVER

El territori de Viladamat està situat a la plana que s'estén entre els rius Fluvià i Ter, a pocs quilòmetres de la costa i de la ciutat romana d'Empúries. El terme municipal comprèn terrenys de la plana al·luvial quaternària a llevant i, a ponent, la serralada eocènica que separa les conques dels dos rius i que d'alguna manera assenyala la divisòria entre l'Alt i el Baix Empordà.

L'aspecte que presentava el terreny a l'antiguitat era ben diferent de l'actual. Els aiguamolls ocupaven bona part de la plana, des de la costa fins a la línia de l'actual carretera de La Bisbal a Figueres. A partir d'aquesta línia, que segueix un esglaó visible en les corbes de nivell, és on començava el terreny conreable. No és estrany, doncs, que sigui ben bé a l'inici d'aquesta terra ferma on trobem ja el primer establiment romà amb arrels en època republicana. Ens referim a la vil·la dels Tolegassos.

Està constituïda no tan sols per la vil·la principal, sinó també per un magatzem situat a un 500 m a l'oest, per dues petites necròpolis i per un forn que havia servit per coure *tegulae* i *imbrices* per a ús de la vil·la. És l'única vil·la romana de la zona emporitana que fins ara s'ha excavat (deixant a part la vil·la del Mas Gusó, a Belcaire, on vàrem obrir un sondeig la tardor passada).

L'Olivet d'en Pujol és un jaciment situat a l'inici de la serralada, en el lloc on s'acaba la plana. És un indret ideal per a l'establiment de qualsevol explotació agrícola i més tenint en compte que el terreny està ben regat, arrecerat i que des d'ell es domina tota la plana empordanesa, des de la serra de Rodes fins al Montgrí i el mar. Ja abans de l'ocupació romana i l'arribada dels primers colons, s'enregistrava força activitat en aquell lloc. Ho hem pogut comprovar amb la troballa de dues sitges ibèriques obliterades cap a la segona meitat del s. IV aC, situades en el mateix lloc on més tard va construir-se el magatzem romà. Aquesta repetició i constant reocu-

pació d'un indret determinat la tornem a constatar als Tolegassos, on també trobem sitges per sota la vil·la romana, encara que aquestes van ser reutilitzades i farcides en diverses èpoques.

El magatzem de l'Olivet va ser descobert l'any 1981 i es va excavar completament en dues campanyes, els anys 1982 i 1983. Durant la primera campanya es van posar al descobert els murs de l'edificació i part de l'interior del pati. A la segona, s'acabà completament l'excavació.

De fet, el que en un principi suposàvem que era una típica vil·la romana amb unes possibles arrels o precedents en època de la Baixa República es va convertir, tant bon punt es va acabar la 1a. campanya, en un gran magatzem agrícola ple de forats per assentar-hi *dolia*, construït a finals del s. II aC. Tan sols a l'angle nord-oest varen aparèixer dos murs paral·lels als del pati, que devien formar part d'un cobert no massa gran, destinat a refugi dels obrers agrícoles o a desar les eines. Malgrat els sondeigs fets en el camp i en el bosc veí, no s'han pogut localitzar restes que facin suposar l'existència d'altres edificacions. Això ens fa pensar que aquest magatzem no tenia cap altra dependència annexa, sinó que formava part d'una vil·la més gran situada a la vora, segurament la dels Tolegassos.

L'excavació ens ha mostrat que durant els 100 o 125 anys que va estar en funcionament el magatzem va haver-hi molta activitat en el seu interior. Molts *dolia* van ser desplaçats del seu assentament original o substituïts per haber-se trencat. Es pot comprovar pel fet que els forats tallats en el sòl geològic van ser modificats. En alguns casos trobem dos, tres o quatre forats uns dins els altres i tallant els més antics. Altres forats més petits contenen àmfores, les restes de les quals van ser trobades al seu interior.

L'estratigrafia del jaciment és molt senzilla i ens mostra com en el magatzem no va fer-s'hi cap reforma durant el temps que va estar en funcionament. Aquesta estratigrafia també ens mostra que a part de l'ocupació indígena en el s. IV aC, al final del s. II o començament del s. I aC es va construir el magatzem *ex novo* que es va utilitzar durant un centenar llarg d'anys, fins a l'època d'August, i es va abandonar cap al primer terç del s. I dC malgrat que hi hagué alguna visita esporàdica a finals del s. II dC si fem cas de la mitja dotzena de fragments de t.s. africana trobats en superfície.

ESTRAT I. És l'estrat superficial, format quan el jaciment ja s'havia abandonat i destruït. La seva part superior està força remenada ja que l'olivet s'ha anat llaurant i conreant sempre. El material arqueològic comprèn fragments que es poden datar des de la segona meitat del s. II aC fins al canvi d'era.

ESTRAT II. Es tracta d'un nivell de pedres, *tegulae* i *imbrices* amb algunes restes de morter de calç i sorra, tot caigut. Ocupa la meitat oest del magatzem i prové de la destrucció del cobert de l'angle nord-oest, i dels murs. La ceràmica hi és abundant, predominant la ceràmica comuna romana, els fragments d'àmfora de la forma Pascual I, algun llavi d'àmfora de tradició púnica, t.s. aretina, ceràmica de parets fines, àmfora itàlica, i ceràmica d'engalba blanca.

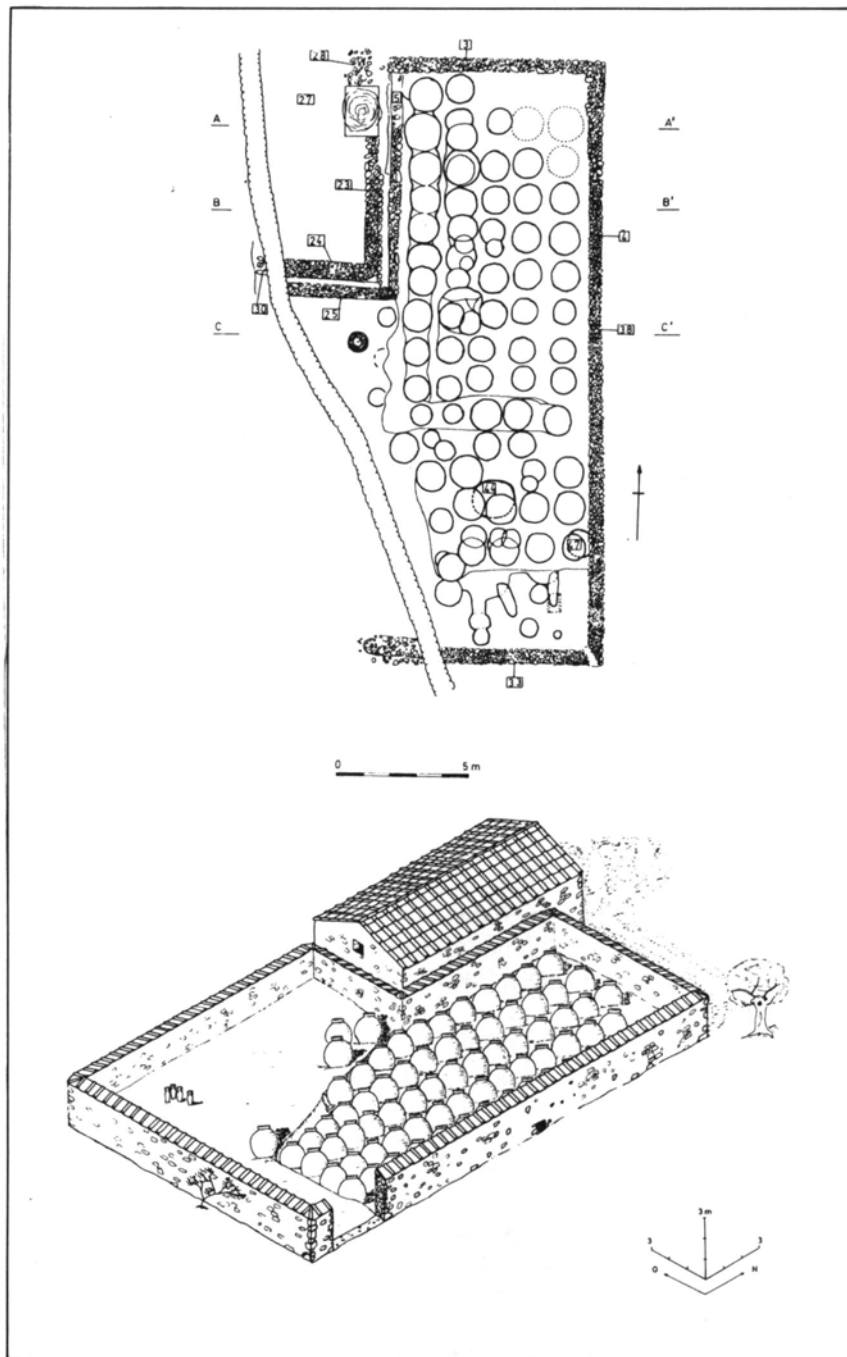

Fig. 1. - Planta de les restes i reconstitució hipotètica del magatzem de l'Olivet d'en Pujol.

ESTRAT III. Es tracta d'un farcit d'aportació eòlica que reposa damunt el paviment de terra batuda i que es va formar immediatament després de l'abandó del lloc, omplint primerament els forats on reposaven els *dolia*. El material arqueològic és idèntic al dels estrats anteriors i s'inscriu en un període comprès entre finals del s. II i primera meitat del s. I aC. En tot cas, cal afegir-hi la troballa de nombrosos fragments de *dolia*, alguns d'ells amb marques de capacitat.

ESTRAT IV. Està format per les terres que colgaven els forats de *dolia* i que s'hi van dipositar una vegada retirades aquelles gerres en abandonar-se el jaciment.

ESTRAT V. Constitueix l'anivellament de la roca natural i es va formar immediatament després d'excavar-se els forats per als *dolia* i quan aquells recipients ja estaven col·locats en el seu lloc. La part superior de l'estrat era el sòl de treball del magatzem i constituïa una mena de paviment força dur i ben diferenciat. Predominen els materials antics, llavis d'àmfora de tradició púnica, grisa emporitana, ceràmica de vernís negre, *kalathoi* ibèrics, àmfora itàlica, etc.

RASA DE FUNDACIÓ. Un darrer estrat, el més important de tots, ja que ens data amb precisió la fundació del magatzem, és el format per les terres del farcit de la rasa de fundació dels murs. Malgrat el poc nombre de fragments recuperats, tots són molt homogenis. Bàsicament trobem ceràmica campaniana B, àmfora Dressel 1-A i *kalathoi* ibèric, tots ells datats a la segona meitat o darrer quart del s. II aC.

ELS TOLEGASSOS

A l'igual que l'Olivet d'en Pujol, podem constatar que la vil·la dels Tolegassos va ser un dels primers establiments agrícoles construïts a l'Empordà, amb una fase inicial que podem datar cap a la segona meitat del s. II aC i de la qual no hem trobat cap estructura, però sí molt material arqueològic, ceràmica i monedes.

Com en altres vil·les de la zona, que van ser construïdes o ampliades durant la primera meitat del s. I dC, la dels Tolegassos va tenir una gran ampliació en aquest moment (és el que en diem fase I), una segona ampliació cap a la segona meitat del s. I (fase II), i després, a la segona meitat del s. II, una tercera fase, abans de ser abandonada completament un centenar d'anys més tard.

De totes maneres, l'activitat humana damunt el jaciment no es va acabar en època romana. Durant segles, la vil·la va quedar colgada i convertida en camp de conreu; però en un moment indeterminat, possiblement a l'entorn del 1467, es va construir damunt la vil·la un campament militar. D'aquest campament només n'hem trobat les alineacions de forats en els quals s'assentaven els pals d'unes defenses que devien tenir una estructura semblant a la dels cavalls de frisa. L'únic element que tenim per datar

aquest camp fortificat és una moneda de final del s. XV trobada dins un dels forats i la documentació medieval que parla dels fets d'armes esdevinguts a Viladamat el 1467, on van ser vençudes les tropes de Joan II i el seu fill Ferran, que en aquells moments tenia 15 anys. No coneixem cap altre operació militar a la zona que hagués pogut motivar la construcció d'un campament tan gran com el que estem descobrint damunt la vil·la romana.

FASE I

Per raons pràctiques, abans de començar la primera campanya vam dividir el jaciment en dos sectors, corresponents a la meitat oest el primer i a la meitat est el segon. Aquests dos sectors han coincidit també amb dos edificis situats dins el recinte, separats per un pati central però relligats pel mur de tanca que fa també la funció de límit sud del recinte. Al llarg d'aquest mur trobem una petita porta d'un metre d'ample per la qual es podia accedir a l'interior del conjunt.

En el sector 1 s'ha posat al descobert un edifici de planta quadrada amb un petit pati interior i un pòrtic exterior a la façana est, de cara al pati central de la vil·la. Les habitacions d'aquest edifici van ser construïdes simètricament a l'eix del seu pati interior i tenen unes dimensions relativament grans, entre 7 i 14 m de llarg i 3,5 m d'amplada. Cap d'elles no estava pavimentada; en tot cas, conservaven només un paviment de terra batuda difícil de diferenciar. Tan sols les dues habitacions quadrades situades als extrems nord-oest i sud-oest tenien un paviment d'*opus signinum* en mal estat.

Les dimensions, característiques i la disposició d'aquestes habitacions i la forma de l'edifici responen a una funció concreta. Hem pogut constatar que les dues petites habitacions quadrades són dues cuines, de les quals tan sols queda el paviment i les bases de les llars, amb la canalització que sortia a l'exterior i que feia la funció de tir del foc i s'utilitzava també per netejar les cendres de la llar. Justament a fora d'aquestes dues cambres i fora l'edifici, trobem l'abocador d'aquella part de la vil·la. Durant l'estiu del 1987 es va produir una troballa fins a cert punt insòlita al fons dels abocadors. Varen aparèixer quatre gerres de ceràmica comuna oxidada dipositades en dues petites cavitats allargades excavades en el sòl geològic i recobertes per l'abocador. Les quatre gerres reposaven damunt sengles llits d'ossos d'avi-ran i dues d'elles tenien en el seu interior un ou sencer. Ignorem el significat d'aquesta troballa, però potser la podríem relacionar amb algun tipus de ritus de fundació.

Coneixent l'ús d'aquestes habitacions i veient-ne la disposició de la resta, podem concloure que l'edifici constituïa en realitat la *cellae* de la vil·la. La forma rectangular i uniforme de les altres cambres fan pensar en un magatzem o una caserna. En tot cas no és un magatzem, ja que les dues

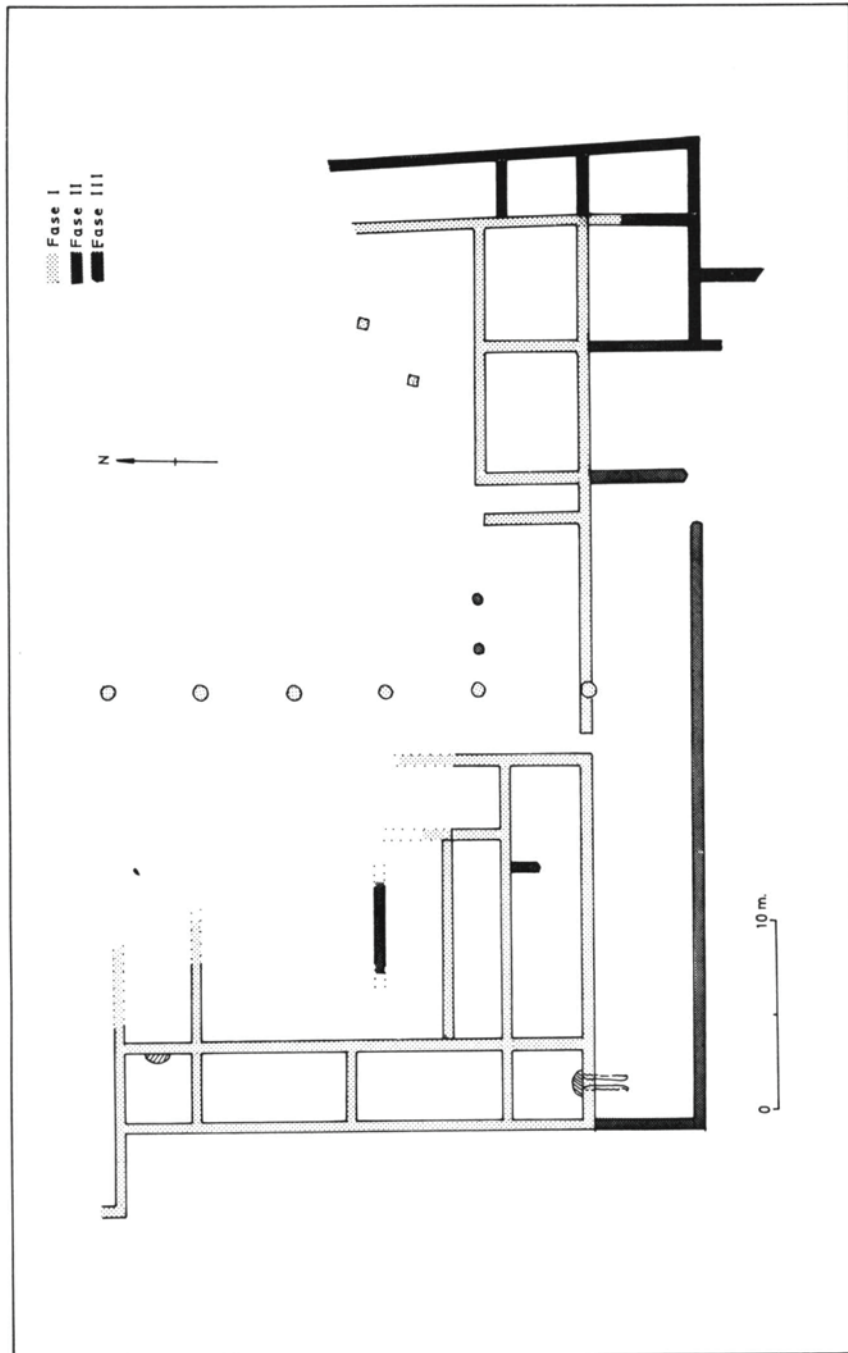

Fig. 2. – Planta de les restes actualment conegudes de la vil·la romana dels Tolegassos, amb el sector 1 a l'oest i el 2 a l'est.

cuines no tindrien raó de ser-hi. Així doncs, hem de suposar que es tracta de les habitacions on s'allotjaven els obrers.

És lògic que sigui així, ja que una vil·la d'aquestes dimensions, que explotava una gran extensió de terra, havia de tenir un bon nombre d'obrers per extreure'n un màxim rendiment. Fins i tot, i en el camp de la hipòtesi, podem pensar en un augment del nombre d'obrers quan veiem que la part sud del pati interior de l'edifici va ser escurçat per poder-hi construir una nova habitació semblant a les altres.

Una característica remarcable, que ja havíem insinuat abans, és la manera de construir els murs. Prèviament a la construcció, es van marcar les seves alineacions, i es van tallar en angle recte els transversals i els longitudinals, sense cap desviació respecte a l'eix central. Després van obrir-se les rases de fundació en el sòl geològic, format per argiles i graves molt dures. En els llocs on el sòl és rocós van estalviar-se d'obrir les rases, considerant que els fonaments dels murs ja eren prou sòlids.

Els fonaments que hem pogut excavar són els que corresponen a murs que van ser desmuntats per aprofitar la pedra per a la construcció d'alguna part del campament medieval. En aquests casos, les rases tenen una fondària d'entre 60 i 80 cm i una amplada de 65 cm, de manera que les mateixes trinxeres van servir d'encofrat dins el qual es va buidar la barreja de pedra i morter que havien de constituir el fonament dels murs. Els blocs són de pedra calcària procedent d'una pedrera situada a uns 500 m de la vil·la. Però també trobem reaprofitats elements constructius, com és el cas de *tegulae* i algun fragment d'element decoratiu de marbre.

Aquests murs, llevat dels que van ser desmuntats posteriorment, estan intactes, de tal manera que la seva part superior apareix allisada i a punt de rebre el mur de tàpia que havia de sostenir la teulada. Un senzill càlcul de les dimensions dels fonaments ens permet constatar que podien sostenir perfectament un altre pis per damunt de la planta baixa de l'edifici. Potser aquest no és el cas de l'edifici del sector 1, però és ben segur que l'edifici del sector 2 tenia planta i pis, ja que un dels àmbits correspon sense cap mena de dubte a una caixa d'escala.

Abans ja havíem comentat a grans trets la cronologia de les diverses fases de la vil·la. Però cal dir que durant les primeres campanyes va ser molt difícil poder conèixer aquesta cronologia amb precisió, perquè pràcticament no es conservava cap estratigrafia damunt o dintre les habitacions del sector 1. És més, en moltes parts del pati central, per exemple, per sota l'estrat superficial, d'uns 15 cm de potència, trobem ja la roca natural. De totes maneres, dins les habitacions es conservava un nivell de terres que no havia estat afectat per les tasques agrícoles i que corresponia als nivells d'ús i abandó dels àmbits.

Aquests estrats, que a ran del sòl geològic constitueixen els paviments de terra batuda que van anar augmentant de gruix amb la freqüentació i utilització de l'edifici, contenen materials ben diversos, amb un marge cronològic ample (des de la primera meitat del s. I fins a la segona meitat del

s. III dC). Es pot observar que la major part correspon al s. I dC, encara que també són presents els materials anteriors, com és el cas d'àmfores del tipus Dressel 1 i alguna moneda ibèrica o romana del començament del s. II aC.

Malgrat aquestes poques dades obtingudes en l'excavació del sector 1, en ampliar els treballs cap al sector 2 vam poder obtenir una estratigrafia més sencera i de major potència que l'anterior. Com que part de les estructures de l'edifici del sector 2 estan relligades amb les del primer sector, la datació d'aquestes ens ha permès confirmar i afinar la cronologia que provisionalment havíem atribuït a les anteriors. És a dir, que la seva construcció l'hem de datar dins la primera meitat no avançada del s. I dC.

S'ha excavat una mínima part de l'edifici del sector 2 corresponent a la fase 1, per la qual cosa desconeixem la seva funció exacta. Podem observar que les habitacions són quadrades, de 5x5 m i que conserven restes de paviment. Potser ens trobem davant una part relativament més luxosa de la vil·la i fins i tot podríem pensar que la capa d'estucs pintats que colgaven una fossa situada a l'extrem sud-est del jaciment, a ran d'aquestes habitacions, provenien d'elles.

LES FASES II I III

Durant un centenar d'anys es va aprofitar la fossa situada a la banda sud i est de la vil·la per abocar-hi les escombraries. Però cap al final del s. I o començament del s. II dC es va ampliar l'edifici del sector 2 construint noves habitacions que van doblar gairebé la superfície inicial. Cent anys més tard, es va tornar a agrandir aquesta part de la vil·la.

Es pot datar perfectament l'ampliació mercès a una estratigrafia de més de 2 m de potència que correspon precisament al fossat utilitzat com a abocador. Damunt el sòl geològic, al fons de la fossa, trobem un estrat que conté material arqueològic de la primera meitat del s. I dC. És l'estrat que ens ajuda a confirmar la cronologia dels murs de la fase 1. Damunt aquest estrat i en relació directa amb els murs que recolzen sobre els primers i que atribuïm a la fase 2, trobem un segon estrat en el qual el material arqueològic datable està format bàsicament per t.s. sud-gàl·liques i t.s. africana (Clara A) en les seves formes més antigues. La seva formació, essent molt tardana, no podem datar-la amb posterioritat a mitjan s. II dC.

Dues canalitzacions que travessen el mur de la tercera fase i evacuen les aigües del pati central i de l'edifici del sector 2, van ajudar a la formació d'un tercer estrat d'abocador que es va anar omplint des de l'inici del funcionament dels desguassos –i per tant de la construcció del mur del qual formen part, ja que es pot observar que van ser construïdes al mateix temps que ell– fins a l'abandó definitiu de la vil·la.

En realitat no s'observa cap tall aparent en els materials de l'estrat que ens data la fase II i els d'aquest últim estrat. Desapareixen, això sí, els fragments de sud-gàl·lica, però continua tot el repertori de les sigil·lades africa-

nes (sobretot Clara A) i altre material típic de la segona meitat del s. II i la primera meitat del s. III dC. Els materials més moderns, que ja s'inscriuen entre mitjan s. III dC i la segona meitat del mateix segle, són les ceràmiques africanes de la forma 50 (Clara C).

La tècnica de construcció dels murs d'aquestes dues últimes fases és bastant diferent de la primera. Les parets són totes en pedra seca, amb una quasi total absència de morter. Únicament en alguns indrets molt precisos, a la part superior dels fonaments, queden restes de morter que haurien servit per a anivellar la superfície dels murs abans d'aixecar-los amb encofrat de tàpia. En altres casos, les restes de morter semblen correspondre a obres de consolidació d'aquests mateixos murs.

Direm per acabar, que l'ampliació de la vil·la en aquesta última fase hauria comportat un petit canvi en la funció d'aquella part de l'edifici del sector 2, ja que s'hi va habilitar un petit taller per a la fabricació d'eines agrícoles. En ell, a part de restes d'instal·lacions del taller, varen trobar-s'hi algunes d'aquestes eines, escòries de ferro i lingots sense forjar.

CONCLUSIÓ

El conjunt de jaciments romans descoberts a Viladamat durant aquests darrers sis anys, pertanyents tots a la mateixa vil·la, il·lustren perfectament l'inici del procés de romanització del territori en el qual s'emmarquen, amb la construcció dels primers establiments agrícoles, en el rerapaís emporità cap a la fi del s. II aC, època de l'arribada massiva dels primers colons itàlics.

La regió de Viladamat va ser una zona privilegiada per rebre aquests primers colons. La ciutat i el port d'Empúries es troben a uns 5 km a l'est. La Via romana, la Via Domitia, corre a una dotzena de km a l'oest, i altres camins i vies menors travessen el territori de l'Empordà a pocs centenars de metres del jaciment. Les condicions geogràfiques no podien ser doncs més apropiades per a la construcció de les primeres vil·les en aquesta zona. De fet, en coneixem d'altres situades a l'entorn d'aquesta en un radi no inferior als 3.500 m ni superior als 4.500.